

PRİMATOLOJİNİN ÖNCÜLERİNDEN JANE GOODALL

Şayeste Çağıl İnanc

Uzman biyolog, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Fizyoloji Anabilim Dalı, Ankara. E-posta: insalscagil@gmail.com

Erhan Nalçacı

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Fizyoloji Anabilim Dalı, Ankara. E-posta: nalcaci@medicine.ankara.edu.tr

ÖZET

Yirmi altı yaşında, lise mezunu bir genç kadın olarak, 1960'ların Afrika'sında yaptığı şempanze çalışmalarıyla ünlü Jane Goodall, gözlemleriyle şempanzelere ilişkin birçok dogmanın yıkılmasında ve kullandığı yöntemlerle primatolojinin şekillenip bugünkü haline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Altmış yılı bulan ve hâlâ devam eden primat çalışmaları ile birlikte ilgi çeken hayat hikâyesi, Jane Goodall'ı günümüzün en fazla tanınan ve idolleştirilen bilim insanlarından biri haline getirmiştir.

Primat çalışmalarının çoğunlukla esaret ortamında yapılmış olması ve primatların vahşi habitatlarındaki davranışlarının tam olarak bilinmemesi primatolojinin 1960'lara kadar fazla ilerleyememesine neden olmuştur. Ünlü antropolog Louis Leakey'in insanın evrimi için yaşayan en yakın akrabalarına, primatlara bakılması gerektiği düşüncesiyle birlikte, Gombe'de çalışmaya başlayan Jane Goodall, şempanze davranışına dair çok sayıda yanlış bilgiyi düzelterek gözlemlerde bulunmuş, ayrıca insanı tanımlayan alet yapımı ve kullanımının yalnızca insana özgü olmadığını göstermiştir. Jane Goodall'ın bu bulguları ve alanındaki öncü rolü, *National Geographic*'in dikkatini çekmiş ve günümüzde halen devam eden, çelişkili bir ortaklığın başlangıcı olmuştur.

Jane Goodall bir kadın araştırmacı olarak çevresini sarmalayan birçok önyargıyı ve kısıtı aşacak bir cesaretle bilim üretmiş, ancak emperyalizmin salgıladığı ideolojik çemberi kıramamıştır. Günümüzdeki emperyalist paylaşım savaşlarını, insanın atalarından devraldığını iddia ettiği doğasıyla açıklamaya çalışmıştır.

Anahtar kelimeler: primatoloji, antropoloji, şempanze, Goodall

GİRİŞ

Primatların davranışlarına olan merak, bir antropolog ve karşılaştırmalı anatomist olan Thomas Henry Huxley'in, Darwin'in evrim teorisinden yola çıkarak, insanın evrimi üzerine 1863'te kaleme aldığı *İnsanın Doğadaki Yerine İlişkin Kanıtlar* isimli kitabıyla yükseliş göstermiştir. Kitap temel olarak insansı maymunların, insanlarla

JANE GOODALL AS A PIONNER IN PRIMATOLOGY

ABSTRACT

Jane Goodall, who became famous with her chimpanzee studies in Africa in the 60's as a 26 year old woman without a bachelor's degree, has played an important role in challenging the dogmatic beliefs about chimpanzees and shaped the primatology field with her methods. Her sixty year long study still continues, and with her interesting life story, she is one of the most known and idolized scientists of our time.

Most of the primate studies until the 60's were primarily based on captive primates and behaviour of primates in their wild habitats were unknown, which made the field of primatology unable to develop. With famous anthropologist Louis Leakey's idea of understanding human evolution through focusing on human's closest living relatives, primates, Jane Goodall started her study in Gombe, and had important revelations about misbeliefs on chimpanzee behaviour, including the making and use of tools being observed in chimpanzees and thus not being specific to humans, as previously believed. Jane Goodall's findings along with her role in her field, caught *National Geographic*'s attention and created a life long, still ongoing, partnership between the organisation and Goodall.

Even though Jane Goodall, as a female researcher, demolished many prejudices and obstacles in the field of science, she could not move past certain ideological circles that imperialism created. She tried to explain and justify the imperialist wars by humans inheriting their aggressive instincts from their common ancestors with chimpanzees.

Keywords: primatology, anthropology, chimpanzee, Goodall

olan anatomik benzerliği¹ ve fosillerinin yorumlanmasını içerirken, davranışları ve habitatları açısından fakir

1 Huxley, 1960 yılında yapılan Britanya Bilimsel İlerleme Kurumu'nun yıllık toplantısında. Samuel Wilberforce'a karşı Darwin'in evrim teorisini savunmasıyla dikkatleri üzerine çekmiştir (Sussmann, 2017). Agnostisizm kavramının isim babasıdır ve kanıtlanamayan ya da kanıtlanamayacak üretilecek sonuçların kesin kabul edilemeyeceğini savunarak, Tanrı'nın da buna dahil olduğunu belirtmiştir (Huxley, 1889).

kalır, çünkü primat davranışının vahşi ortamlarında incelendiği çalışmalar yoktur. Kitabın ardından, birkaç kişi primat davranışını çalışmaya yönelse de, içlerinden yalnızca zoolog Richard Lynch Garner onları vahşi ortamlarında inceleme cesaretinde bulunur. 1896'da yayınlanan *Goriller ve Şempanzeler* adlı kitabında, insansılar ve maymunların nasıl iletişim kurduğuna dair yaptığı gözlemleri ele alır. Esaret halindeki maymunlarla vokalizasyon üstüne çalışmış olsa da, Garner asıl cevabın doğal ortamlarında olduğunu düşünmüştür (Garner, 1896; 14). Batı Afrika'daki Gabon'da gorillerle şempanzeleri gözlemek isteyen Garner, kendisini korumak için ormanda bir bölgeye yaptırdığı bir kafesin içinde 112 gün yaşamış, ancak hayvanlar onu görür görmez kaçtığından bilgi edinmek konusunda pek başarılı olamamıştır (Garner, 1896).

Gorillerin davranışlarını gözlemleyen ve yorumlayan ilk kadın Mary Hastings Bradley olmuştur; ancak bu durum bilimsel bir meraktan çok, goril avlamak isteyen kocası Herbert Bradley ile birlikte, 1922'de Batı Afrika'ya gitmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Bradley, gorillerin gerçekten de güçlü bir insansı maymun olduğunu, aynı bizim gibi, saldırıya uğradığında tehlikeli hale gelen ama kendi halinde arkadaşça olduklarını yazmıştır (Bradley, 1922; 132).

1930'da, Henry Nissen, Batı Afrika'daki Fransız Ginesi'ne giderek ilk defa şempanzeleri doğal ortamlarında gözlemlemiş, davranışları hakkında bilgi edinmeye çalışmıştır. Arazide geçirdiği 64 günün 49'unda şempanzeleri izleyebilen Nissen, o zamana kadar şempanzelere dair doğru kabul edilen çok sayıda inancı çürütmüştür (Sussmann, 2017). Daha önce hiç böyle bir çalışma yapılmadığından Nissen kendi yöntemlerini geliştirmiş, araziye çeşitli yemler yerleştirerek şempanzeleri yanına çekmeye çalışmış, çalılıklardaki bozuklukların şempanzelerin kaçmasına neden olduğunu fark etmiştir. Nissen'in bu bulguları ve şempanzelere dair çıkarımları, primatoloji alanında metodoloji için kullanılan önemli bir kaynak olmuştur (Sussmann, 2017; Peterson, 2004; 164). Ancak Nissen'in çalışması alanında ilk olduğun ve çıkarımlarının yetersiz kaldığı noktalar bulunduğundan dolayı daha fazla çalışma gereksinimi doğmuştur. Nissen'i takip eden Clarence Ray Carpenter, önce Panama'da, ardından Tayland'da çeşitli primatları vahşi ortamlarında aylarca çalışmış, 1950'lere kadar başarılı alan çalışması yapabilen tek kişi kabul edilmiştir (Peterson, 2004; 165).

1930 ile 1960 yılları arası, İkinci Dünya Savaşı'nın ve bu savaştan sonraki koşulların etkisi nedeniyle primatolojinin alan çalışmaları bakımından çorak kaldığı zamanlardır. Bu süreçte primatlar genellikle esaret halinde çalışılmış, özellikle psikoloji deneylerinin tercih edilen modelleri olmuştur (Harlow, 2008). 1960'tan sonra primatları doğal alanlarında gözleme çalışmaları, lisans eğitimi bile olmayan, genç bir İngiliz kadın olan Jane Goodall'ın, bugün 60 yılı bulan, Gombe

şempanzeleri üzerine yaptığı çalışmalarla yükselişe geçmiştir.

LONDRA'DAN KENYA'YA

Jane Goodall 3 Nisan 1934'te, Mortimer Herbert ve Margeret Myfanwe (Vanne)'nin ilk kız çocukları olarak, Londra'da dünyaya geldi (Greene, 2005; 20). Baba Mortimer Herbert hem bir mühendis hem de bir otomobil yarışçısıydı. Bu tutkusunu gerçekleştirmek için sık sık İngiltere ve Avrupa'nın farklı şehirlerine gittiğinden, Jane'in bakımı temel olarak annesi Vanne'nin elindeydi. Annesi, Jane'in doğayla kurduğu ilk temasları güçlendirici davranışlarıyla, kızının küçük yaşlardan beri mevcut olan doğa merakını perçinlemiştir. Jane, annesiyle ilgili olarak, "*Yaşayan şeylere duyduğum sevgiyi ve bilgiye duyduğum tutkuyu destekleyecek kadar bilgi bir annem olduğu için şanslıydım,*" demiştir (Berman ve Goodall, 1999; 9). Jane bir yaşını henüz geçmişken babası ona, Londra Hayvanat Bahçesi'nde doğan ilk şempanze onuruna yapılmış oyuncak Jubilee'yi hediye eder. Bu oyuncak Jane'in 86 yıllık yaşamı boyunca en değerli varlıklarından biri oldu. Jubilee halen Jane'in İngiltere'deki evinin bir üyesidir (Berman ve Goodall, 1999; 8).

Jane, babası 1939'da başlayan II. Dünya Savaşı'na katılınca, annesi ve kız kardeşiyle birlikte anneannesinin evine taşındı. Kent'in kırsalında yer alan *The Birches* adındaki bu evin kırsal yerleşimi nedeniyle bölgede sayısız hayvan bulunması, Jane'in hayvan sevgisini pekiştirdi. Günlerini bu hayvanları takip ederek, resimlerini çizerek, çeşitli notlar tutarak geçirirdi (Greene, 2005; 4). Sekiz yaşındayken Dr. Doolittle ve Tarzan kitaplarını okudu ve bu iki kitap Jane'in Afrika'ya olan merakının temellerini attı. Jane, Dr. Doolittle gibi hayvanların dilinden anlayabilmek, Tarzan gibi ormanın içinde dolaşabilmek istiyordu. Bu iki kitapla birlikte, Jane'in hayali Afrika'ya gitmek, hayvanlarla birlikte yaşayabilmek ve onlar hakkında kitaplar yazabilmek oldu. Bu hayal Jane'in çocukluğundan, gençliğine değişmeden kaldı.

Liseden mezun olduktan sonra, ailesine yardımcı olmak için Oxford'da sekreterliğe başladı, çünkü üniversite okuyabilmesi için yeterli birikime sahip değillerdi. Jane'in Afrika hayali, 1956'nın Aralık ayında, eski bir okul arkadaşı olan Marie Claude Mange'dan aldığı mektupla başladı. Ailesiyle Kenya'ya taşınan Marie, arkadaşını bir süre yanında kalması için davet ediyordu (Greene, 2005; 15). Bu Jane için bulunmaz bir fırsattı, hızla Kenya'ya gitmek için para biriktirmek üzere Oxford'tan ayrılarak Birches'e döndü ve garson olarak çalışmaya başladı. İki haftada bir izne çıktığı, koşturmaktan yorgun düştüğü bir döngüye girdi. Nihayet Afrika'ya gidiş geliş parasını biriktirdi ve 15 Mart 1957'de Tarzan'ın Afrika'sına giden *The Kenya Castle* gemisinde sonunu tahmin bile edemeyeceği bir yolculuğa çıktı (Berman ve Goodall, 1999; 20).

LOUIS LEAKEY'İN İLK "MELEĞİ"¹²⁾

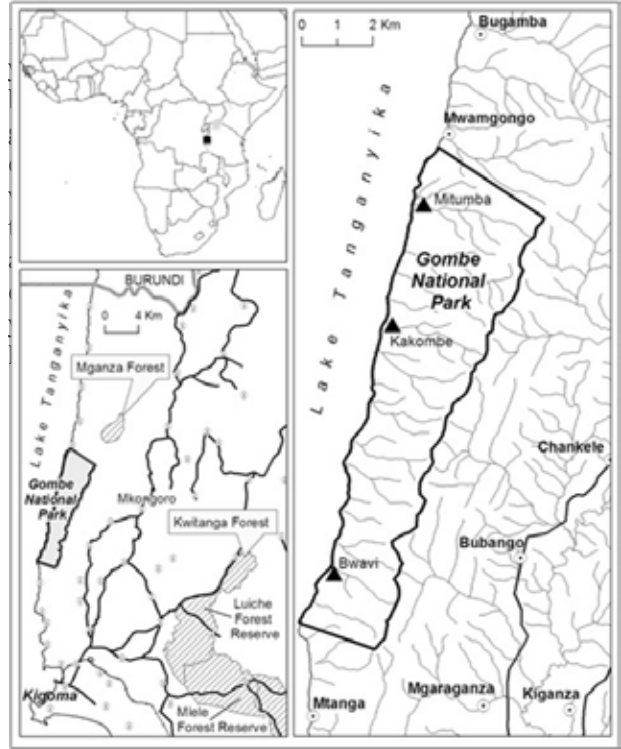
Jane, Kenya'ya vardığında, ülkedeki siyasi hava bula-nıktı. O dönemde İngiliz sömürgesi olan Kenya'da halk, İngiliz taraftarları ve isyancılar olarak ikiye ayrılmış haldeydi; Mau Mau adı verilen isyancılar sert girişim-lerde bulunurken, toprağını ve kazançlarını saklamak isteyenler, İngilizlere sadık olan hükümetin yanındaydı (Branch, 2007). Bu nedenle çok sayıda İngiliz asker bölgeye gönderilmiş, bölgede yaşayan İngilizler için de korumalı alanlar oluşturulmuştu. Jane'in Kenya'ya dair ilk deneyimleri, bu korumalı alan içinde gerçekleşti (Green, 2005; 20). Hayvanları vahşi ortamlarında göremiyor olsa da onların yakınında olduğunu bilmek Jane'i keyiflendiriyordu. İngiltere'ye dönmek istemeyen Jane, amcası sayesinde Nairobi'de bir işe girdi ve keyifli bir sosyal yaşama başladı.

Katıldığı partilerden birinde hayvanlara duyduğu ilgi-sinden bahsettiğinde bir arkadaşı Jane'e, Louis Leakey ile tanışması gerektiğini söyledi. Louis Leakey, Serengeti'deki Olduvai Boğazı'nda eşi Mary ile insanın evrimi üzerine çalışan, oldukça meşhur bir antropologdu.¹³⁾ Jane, Leakey ile tanışmak için elinden geleni yaptı ve Leakey onunla tanıştıktan kısa bir süre sonra sekreteri olmasını, ekibiyle birlikte Olduvai Boğazı'na gelmesini istedi.

Hayaline inanamayacağı derecede yaklaşmış olan Jane, Olduvai Boğazı'nda Leakeyler ile birlikte çalışmaya baş-ladı. Hem Louis Leakey hem de Jane, fosilleri incelerken bu fosillerin yeterli olmayacağını, insanın geçmişi an-lamak için primatları incelemek gerektiğini düşünüyordu. Leakey, o zamana kadar bu fikrini kendine saklamıştı, primatların kendi habitatlarında çalışacak, akademik önyargılardan etkilenmemiş bir kadın araştırmacı bulmak istiyordu (Goodall, 1999; 11). Leakey'in kadın araştırmacı tercihi, temel olarak kadınların gözlem yapmak için daha sabırlı olduğu ve primatları (özellikle erkek primatları) tehdit etmeyeceği düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Nihayet bunun için en uygun kişiyle tanışmıştı. Serengeti dönüşünde Leakey, Jane'e doğal ortamlarında şempanzelerle çalışmasını teklif etti. Jane de bu teklifi hemen kabul etti (Greene, 2005; 50).

GOMBE VE 60 YILLIK SERÜVEN

Yirmi altı yaşında, lisans eğitimi olmayan bir kadının, tek başına, el değmemiş Gombe Şempanze Rezervi'ne gideceği bilgisi antropoloji ve primatoloji camiasında büyük kargaşaya neden oldu. Kimse ödenek sağlamak istemiyor, yapılan bu işin boşa tehlikeye atılmak olduğunu savunuyordu. Afrika'nın çeşitli bölgelerinde artan bağımsızlık savaşları ve sömürgeci ülkelere gösterilen direncin tehlikesi de vardı. O dönemde henüz Tanzanya kurulmamıştı, Gombe'nin bulunduğu Tanganyika bağımsız olma yolunda ilerlerken İngiltere yanlısı bir sultanlıkla yönetilen Zanzibar'da ise Marksist-Leninist olan Afro-Shirazi Partisi üyeleri devrimin peşindeydi (Cameron, 2019; 180; Rothchild ve Olorunsolo, 1983). Tanganyika mevcut koşullardan dolayı Jane'i, yanında refakatçi olması koşuluyla Gombe'ye kabul etti. Ödenek ise, Leakey'in bulunduğu, tarih öncesi kalıntılara meraklı, Illinois'li bir iş insanından geldi. Jane'in refakatçısı ise annesi Vanne oldu.

Şekil 1. Gombe Ulusal Park'ını gösteren harita. Haritada üçgenle işaretli yerler idari alanları, yuvarlaklar köyleri, siyah şeritler de yolları göstermektedir (Pusey, 2007).

2 "Leakey'in Melekleri" veya "The Trimates", Louis Leakey ile birlikte çalışmış olan üç kadını (Jane Goodall, Dian Fossey ve Birute Geldikas), popüler dizi "Charlie'nin Melekleri"ne benzetilerek, çeşitli medyalarda tanım için kullanılmıştır.

3 Louis Leakey, 1903 yılında, Batı Afrika'ya giden ilk misyonerlerden olan Harry ve Mary Leakey'in üçüncü oğlu olarak dünyaya gelmiştir (Bowman-Kruhm, 2005; 5). Eşi Mary Leakey'in bulunduğu ve *Zinjanthropus* olarak adlandırdıkları fosilin (Leakey, 1959) ardından National Geographic'in ilgisini çekerek birlikte çok sayıda çalışma yapmışlardır. Leakey, eşi Mary ile birlikte, *Homo habilis* ve *Homo erectus* başta olmak üzere, çok sayıda hominide ait fosilleri bulup tanımlamışlar ve ilk insanın temel olarak Afrika'da evrimleştiğini göstermişlerdir. Leakey daha sonra çalışmalarını antropolojiden primatolojiye yönlendirmiş, Jane Goodall ve daha sonra Dian Fossey ve Birute Geldikas ile birlikte primat çalışmalarını yürütmüştür (Bowman-Kruhm, 2005).

Jane, şempanzeleri izlemek için çıktığı bu yoldaki ilk üç ayını büyük bir hüsrana tamamladı. Şempanzeleri neredeyse hiç göremiyordu; şempanzeler onun olduğu yerden hızla uzaklaşıyor, yaklaşmasına da izin vermiyorlardı (Greene, 2005; 53). Bu süreçte Jane onların geride bıraktığı meyve artıkları, ağaç kırıkları, yaprakları inceleyerek çeşitli notlar tutuyordu. Aynı onlar gibi ağaçlara tırmanıyor, onların yediği meyvelerden yiyor, kendi deyimiyle onlar için "tuhaf, beyaz bir maymuna" dönüşüyordu. Jane'in bu ısrarcılığı en sonunda şempanzelerin ona yavaş yavaş ısınmasına, kendilerine biraz daha yaklaşmasına izin vermesiyle sonuçlandı. Jane'in

David Greybeard adını verdiği, yetişkin bir erkek şempanze ile baskın başka bir erkek şempanze olan Goliath, Jane'i gördüklerinde kaçmayıp, yakınında birbirlerini tımarladılar (Goodall, 1999; 9).

Jane en rahat, çenesinin altındaki beyaz kıllardan tanıdığı David Greybeard'ı yakından takip edebiliyordu. Gombe'de geçirdiği üç ayın sonunda, ona ün kazandıracak, insanlığın tanımı hakkında sorular uyandıracak ilk gözlemini de David Greybeard ile yaptı. Greybeard, uzunca bir otu termit yuvasına sokuyor, sonra çıkarıp termitleri yiyordu. Birkaç gün sonra ise bir ağaç dalını yapraklarını koparıp, termitleri toplamak için kullandı. Yani şempanzeler yalnızca bir alet kullanmıyorlar, aynı zamanda alet de yapıyorlardı. Aynı zamanda yavru şempanzeler dahil çok sayıda şempanze, rakiplerini korkutmak için ağaç dallarını, kamptan buldukları tenekeler kutuları kullanıyorlardı (Goodall ve van Lawick, 1963).

Şekil 2. Jane Goodall'ın çiftleşme ve yavru bakımıyla ilgili yakından takip ettiği dişi şempanze Flo. Görselde bir ağaç dalını kullanarak termitleri yediği görülüyor (Kaynak: Jane Goodall Institute/ Hugo van Lawick).

O zamana kadar insanın, alet yapabilen tek canlı olduğu düşünülüyor ve bu özellik insanı tanımlamak için kullanılıyordu. Jane bu gözlemini Leakey'e yazdığı "Ah! Şimdi ya insanı ya aleti yeniden tanımlamalıyız, ya da şempanzeleri insandan saymalıyız!" cevabını aldı (Greene, 2005; 57). Jane'in bu gözlemi antropoloji ve primatoloji çevresinde hızla yayıldı ve çoğunlukla olumsuz şekilde karşılandı.

Fakat Jane'in bu bulgusu, primatoloji ve antropolojideki kökten değişimin ateşini başlatmıştı. Gombe'de kalan üç ayını şempanzelere dair önemli gözlemler yaparak geçirdi. Bu sırada Leakey, Jane'in Gombe'de gözlemlerine devam edebilmesi için ödenek arıyordu. Ödenek, Jane'in bulgularının önemini ve yaratacağı dalganın farkında olan *National Geographic* dergisinden geldi. Ancak Leakey'le konuşan editörün şartları vardı; Jane'in yanında olan biten her şeyi takip edecek bir kameraman olacak ve bulgular *National Geographic*'te yayınlanacaktı (Greene, 2005; 87). Gözlemlerine devam etmek isteyen Jane, isteksiz de olsa bu şartları kabul etti ve böylece Jane ile organizasyon arasında, günümüzde de devam eden ilişkileri başladı. Gombe'deki altı ayının ardından kendisine, ileride kocası olacak, kameraman Hugo Van Lawick katıldı.

Jane'in en sık aldığı eleştiri, üniversite eğitimi almamış olmasıydı. Bu nedenle Leakey, Jane'in bulgularının göz ardı edilmesini ve akademik anlamda önemsiz sayılmasının önüne geçmek amacıyla Jane'in Cambridge'de doktora başlaması için uğraştı. Jane 1966 yılında, danışmanlığını Robert Hinde'nin yaptığı "Serbest Yaşayan Şempanzelerin Davranışları" başlıklı tezini tamamlayarak etoloji doktorası aldı ve lisans eğitimi almadan doktora derecesi alan sekizinci kişi oldu (Goodall, 1966; Mitchell, 2016; 72). Böylece Jane, akademik çevredeki yerini pekiştirmişti.

Jane'in Gombe'deki bulguları ilk önce *National Geographic*'in Ağustos 1963 sayısında, alet yapımı ve kullanıma dair makalesi ise 1964'te *Nature* dergisinde yayınlandı (Goodall, 1964). Jane'in bulgularının bu ünlü dergide yayınlanması hem konuya hem de Jane'e ilgiyi arttırdı. Yine de akademik çevre Jane'i, şempanzelere dair bulgularını ve kullandığı yöntemleri eleştiriyordu. Destek *National Geographic*'in Araştırma ve Keşif Başkanı Dr. Leonard Carmichael'den geldi; Dr. Carmichael, Jane'in şempanzelerle ilgili konuşabilecek en yetkin insan olduğunu belirtti (Goodall, 2000). Ayrıca *National Geographic*, Jane'in doktora masraflarını da karşıladı. Fakat Jane'e yaptıkları her türlü maddi yardım, organizasyona belgesel, yazı, ders ve televizyon programları olarak geri dönüyordu (Greene, 2005; 129).

NATIONAL GEOGRAPHIC'İN YARATTIĞI DÜNYA

2018 yılında, *National Geographic*'in onuncu editörü Susan Goldberg, 1888'de kurulan derginin geçmişine dair özür dileyen bir yazı kaleme aldı. Yazıda, 1970'lere kadar *National Geographic*'in Amerika'daki farklı deri renklerine sahip insanları (siyahiler, yerliler, latinler) insandan saymayıp, dergiyi satın almalarına bile izin vermezken farklı kıtalardaki siyahileri, latinleri, yerlileri kapağa taşımaktan ve öykülerini anlatmaktan çekinmiyorlardı.

Şekil 3. Jane Goodall, kurduğu beslenme istasyonlarından birinde, David Greybeard ile birlikte (Kaynak: National Geographic/ Hugo van Lawick).

Örneğin, Afrika'daki bağımsızlık mücadelesini görmezden geliyor, dergiye yalnızca dansçı kadınlar, işçiler ve

geleneksel uygulamaları egzotik bir şekilde okuyucuya sunuyorlardı (Goldberg, 2018). Goldberg tüm bunlar için özür dileyerek artık daha iyisini yapacaklarını okuyucularına bildirdi. Çeşitli eleştirilenler ise özrünün içeriğinin yetersiz olduğunu ve tüm yanlışlardan bahsetmediğini dile getirdi (Rao, 2018).

National Geographic'in, içeriği istediği zeminde bükebilme becerisi Jane Goodall ile birlikte hazırlanan çalışmalarda da yer alır. Jane'in şempanzeleri daha yakından izleyebilmek için kurduğu yemek istasyonlar, şempanzeler ve birlikte yaşadıkları babunlar arasında rekabeti ve saldırganlığı arttırdı (Greene, 2005; 77). İlerleyen zamanlarda ise yedi erkek, üç dişi ve onların yavrularından oluşan bir şempanze grubu, ana gruptan ayrılarak güneyde dolaşmaya başladı. Ana grup ve güneydeki grup, kendilerinin bulunduğu bölgeden diğer gruba ait şempanzeleri uzaklaştırıyordu. Bu ufak tefek çatışmalar, giderek büyüdü ve en sonunda ana gruptaki şempanzeler, güney grubunun tamamını parçalayarak öldürdü (Berman ve Goodall, 1999; 73). Jane bununla ilgili olarak şempanzelerin tahmin ettiği gibi her zaman iyi olmadığını, aynı bizim gibi karanlık bir yana sahip olduklarını yazmıştır (Berman ve Goodall, 1999; 73). Şempanzelerle dair bu gözlemi, *National Geographic* belgesellerinde tekrarlanmış, dönemin gazetelerine yansımıştır. 2018'de yayınlanan *National Geographic*'in Jane belgeselinde, Jane savaştan yanımızı şempanzelerden aldığımızı dile getirir (Manger, 2018). Şempanzelerin savaşma özelliğine sahip olduğu bilgisi, *National Geographic*'in çocuklara özel çıkardığı *National Geographic Kids* dergisinin web sitesinde de yer almaktadır. *National Geographic* günümüzdeki bencilliğin, savaşların ve rekabetin insanın doğasından kaynaklandığını propaganda etmeyi görev bilmektedir.

Ancak şempanzelerin farklı bir grup oluşturarak, kendi aralarında yaptıkları kaydedilen savaş sayısı çok azdır (Wilson, Wallauer ve Pusey, 2004). Hatta gruplar arasında böyle ciddi derecede bir ayrımın yalnızca Jane Goodall'ın rapor ettiği olayda meydana geldiği rapor edilmiştir (Langergraber ve ark., 2014). Power (1991), Jane ve ekibinin şempanzeleri besleyerek şempanze grupları arasında çatışmaları arttırdığını ve şempanzeler arasında yaşanan savaşa neden olduğunu belirtir. Yani şempanzeler, insan etmeni yokluğunda savaşmaya yatkın değillerdi. 2014'te Wilson ve ekibi ise, *Nature*'da yayınlanan mektuplarında, şempanzelerdeki bu ölümcül saldırganlığın insan etkisi olmadığını, adaptif bir strateji olduğunu savundu.

Dönemin koşulları düşünüldüğünde, Afrika'daki isyancıların bastırılması için yığılan askerlerin insan öldürmekten çekinmesini engellemek, ABD ve Sovyetler Birliği arasında devam eden Soğuk Savaş'ı temellendirmek, düzeni sürdürmek için insan yaşamının harcanabilir oluşunu telkin etmek, yani kısacası emperyalizmin çıkarları doğrultusunda şiddeti meşru kılmak için oldukça meşhur ve yaygın okunan bir dergiyi kullanmak

mantıklıdır. *National Geographic*'in ve Jane Goodall'ın günümüzde hâlâ bilimsel olarak net bir şekilde desteklenememiş bu gözlemi okuyucusuna ve seyircisine aktarması, şüpheli bir zihinde soru işaretleri bırakmaktadır.

GOODALL'IN SARSICI GÖZLEMLERİ

Jane Goodall'la başlayan ve 60 yıldır devam eden Gombe şempanzelerine dair araştırmalar, daha önceden şempanzelerle dair doğru varsayılan çoğu şeyin yanlışlığını gösterdi. Bunun yanı sıra, esaretteki şempanzelerle yapılan çalışmaların ve yöntemlerin de değişmesi gerektiğini ortaya çıkardı. Nissen'in yaptığı çalışmalar (Kappeler, 2012), her ne kadar şempanzelerle dair yeni fikirler vermiş olsa da, Goodall'ın başlattığı Gombe araştırmaları, serbest şempanze davranışlarıyla ilgili ilk önemli verileri sağlamıştır.

Jane Goodall'ın iki önemli bulgusu, primatoloji ve antropolojinin temellerini sarsıcı nitelikte olmuştur. Bunlardan ilki, şempanzelerin ağaç dalları veya otları kullanarak, termit yuvalarından termit toplayıp yemeleri oldu. Buna ek olarak şempanzeler, buldukları çeşitli malzemeleri kullanarak rakiplerini korkutuyorlardı. Bu bulgu aynı zamanda şempanze hiyerarşisinde sadece gücün değil, zekânın kullanımının da önemli olduğunu gösterdi (Goodall, 1964). Goodall aynı zamanda yavruların, ağaç dalları gibi araçlar kullanan yetişkin şempanzeleri yakından izlediklerini ve öğrenme davranışı gösterdiklerini belirtti. Goodall (1964), *Nature*'daki makalesinde, bu izleme ve öğrenme davranışının ilkel bir kültürel gelenek olabileceğini ve davranışların bir nesilden diğerine aktarılabilirliğini önerdi.

Goodall'ın araştırmasının on yıldan daha uzun sürmesi, serbest şempanzelerin yalnızca davranışsal olarak değil, aynı zamanda popülasyon dinamiği açısından da çalışılmasına olanak sağladı (Goodall, 1986). Goodall, şempanzelerin topluluklar halinde yaşadığını, farklı topluluklardaki erkek şempanzelerin birbirleriyle rekabet gösterdiğini fakat dişilerin topluluklar arasında yer değiştirebileceğini belirtti (Goodall, 2010).

Goodall aynı zamanda doğumdan ölüme kadar yavru ve yetişkinleri incelemiş, farklı cinsiyetlerin şempanze ömrü boyunca nasıl davrandıklarını sınıflandırmıştır (Goodall, 1983). Buna göre, erkek ve dişi yavrular sekiz yaşına kadar anneye kalırken sekiz yaşından sonra, bağımsız hale geldiklerinde erkekler anneden ayrılmakta, dişiler genellikle anneleriyle yaşamaya devam etmektedirler (Goodall, 1983). Dişiler, on bir yaşında çiftleşmeye hazır hale gelirler ve kızıştıkları dönemlerinde birden fazla erkekle çiftleşebilirler (Goodall, 1983).

Jane Goodall ile birlikte netleşen konulardan bir diğeri ise dişi ve erkeklerin hiyerarşideki yeridir. Gruplar halinde yaşayan memelilerde, özellikle beslenmenin

sağlanması açısından topluluk içinde bir hiyerarşi oluşturmaya yatkınlık gözlenmektedir (Pusey, 1997). Hiyerarşide daha yüksek konumda olan erkek veya dişinin daha yüksek çiftleşme olasılığına sahip olduğu düşünülmektedir. Ancak şempanzelerde, özellikle dişi şempanzeler bakımından farklılıklar mevcuttur; örneğin dişi şempanzeler grup halinde değil, tek başına beslenebilirler ve çiftleşmek için kendi gruplarından ayrılabilirler. Gombe'deki çalışmayla, erkeklerin kendi gruplarıyla daha sosyal olduğu, dişilerin ise daha bağımsız ve gruplar arası geçişlerde bulunduğu gösterilmiştir. (Pusey, 1997). En önemli bulgu ise dişinin hiyerarşideki yerinin, doğan yavrusunun hiyerarşideki yerini ve dolayısıyla hayatta kalma olasılığını belirlediğine dair gözlemdir. Ayrıca dişi yavruların çiftleşmeye hazır olduğu yaş da anne şempanzenin hiyerarşideki konumuyla yakından ilişkilidir; daha baskın olan annenin yavrusu, hiyerarşide daha düşük konumdaki dişinin yavrusundan dört yıla kadar daha önce çiftleşmeye hazır hale gelir. Jane ve ekibi bu bulguları, daha baskın dişi şempanzelerin besine daha kolay eriştiği, dolayısıyla yavrunun da daha düşük basamaktakilere göre daha iyi beslendiği, buna bağlı olarak da daha sağlıklı büyüdüğü ve erken yaşta çiftleşmeye hazır hale geldiği şeklinde yorumlamışlardır (Pusey, 1997).

Şekil 4. Jane Goodall, yavru erkek şempanze Flint ile temas halinde (Kaynak: National Geographic/Hugo van Lawick)

Jane Goodall'ın primatolojiye en büyük etkilerinden birisi, o döneme kadar bilimsel olarak kabul edilen yöntemlerin dışına çıkması ve bu yöntemlerin sorgulanmasına yol açmasıydı. Goodall'ın numaralandırma yerine, isim vermesi ve yabani şempanzeleri insani kişilik özellikleriyle tanımlaması antropomorfizm⁴ yaptığına dair suçlanmasıyla sonuçlanmıştır (Weiss ve ark., 2012). Primatların insana ait kişilik özellikleriyle tanımlanması, hala tartışılan bir konudur; bir kısım bilim insanı, antropomorfizmin bilimsel veriyi lekelediğini savunurken (Uher, 2008), diğer bir kısım, şempanzeleri kişisel özelliklerle tanımlamanın kompleks davranışları açıklamakta faydalı olacağını belirtmektedir (Burghardt,

⁴ Antropomorfizm, insan olmayan canlı veya cansız varlıklara, insana ait karakteristik özellikler, amaçlar, istekler veya duygu atama durumudur (Epley, 2007).

2007). Dolayısıyla Goodall'a yönlendirilen suçlamaların bilimsel temeli henüz kesinleştirilememiştir.

SONUÇ

Şempanzeler, yaşayan türler arasında, evrimsel olarak insana en yakın canlıdır. 2005'te dizilenen şempanze genomunu ile birlikte insan ve şempanzelerin genetik olarak en az %95 birbirine benzerlik gösterdiği bulunmuştur (Varki ve Altheide, 2005). Dolayısıyla, Jane Goodall'ın Gombe Rezervleri'nde yaptığı gözlem çalışmaları, yaşamını sürdüren türler içinde insana en yakın olan bu türün davranışlarının öğrenilmesine olanak sağlamış, Leakey'in de düşündüğü gibi, insan evriminin anlaşılmasında önemli bir kaynak olmuştur.

Jane Goodall kadınların bilimde çok zor yer edindiği ve cinsiyet ayrımcılığının yüksek olduğu İngiltere'de bilim insanı olmayı zorlayarak önemli bir başarıya imza atmıştır. Bu başarıda bir başka kadının, başından sonuna onu yüreklendiren ve her konuda destek olan annesi Vanne'nin oynadığı rol hafife alınmamalıdır. Öte yandan Jane Goodall yaşamı boyunca ona biçilen rolleri iterek, tutkularının ve doğa araştırmasının peşinden gitmiş, alandaki bütün önyargılara rağmen önemli bilimsel keşifleri gerçekleştirmiştir. Jane Goodall'ın çalışmaları, özellikle kadın araştırmacıların yabani doğadaki primatolojiye yönelmesinde etkili olmuştur. Rosser (1986; 175), primatolojinin, bilim dalları içerisinde, kadınların bilime katkısı anlamında en fazla değişim gösteren alan olduğunu belirtmiştir. Addessi (2012) ise primatoloji her ne kadar bilimde kadının en çok bulunduğu alan olarak bilinse de, aslında diğer alanlardaki gibi cinsiyet eşitsizliğine sahip olduğunu ifade etmiştir.

Diğer yandan, bu öncü rolüne karşın, Jane Goodall İngiltere'de yetişen birçok bilim insanı gibi, önce sömürgeci, sonra emperyalist bir ülke olan İngiltere'nin ürettiği egemen ideolojinin etki alanından fazla uzaklaşamamıştır. Bu nedenle Goodall'ın bilim dünyasına etkisi, zıt kutuplar içermektedir. Bir yanda, yıllarca dogmatik bir şekilde savunulan, Goodall'a şiddetle karşı çıkılmasına neden olan, insanın tek alet üreticisi ve kullanıcısı olduğu fikrinin yıkılması varken diğer yanda ünlenen ve söylevleri dinlenmeye başlanan Goodall'ın, National Geographic'le birlikte, yalnızca bir gözlemin yorumlanmasına dayanan, savaşın kökeninin insan genlerinde olduğunu sıklıkla dile getirişi mevcuttur. Yabani hayvanların habitatlarının korunması için uğraşan, bunun için bir enstitü kurmuş olan Jane Goodall'ın, şempanzelerdeki gruplaşmayla birlikte vahşileşmenin, özellikle habitat bozulması ve insan varlığının etkisiyle olduğunu bilmemesi imkânsızdır. Elbette şempanzeler vahşi ve saldırgan olabilir, ancak bu durum insan eliyle yapılmış, milyonlarca insanın katledilmesiyle sonuçlanan emperyalist paylaşım savaşlarını bilimsel bir temele bağlamak için kullanılamaz. Bu en hafif söylem ile bilimin çarpıtılarak, politik çıkar için kullanılmasını sağlamaktır.

Goodall günümüzde, özellikle küresel ısınmanın durdurulmasını hedef alan projelerde yer almaktadır. Goodall'ın temel yaklaşımı, küresel ısınmanın durdurulmasında herkese bireysel iş düştüğü şeklindedir; kapitalist tekellerin neden olduğu kirliliğe, devletlerin alması gerek sorumluluk ve önemlere değinmemektedir (Means, 2019). Goodall'ın bu aktivist rolünün yetersiz olduğu belirgindir ve gittikçe artan habitat kaybının yabanda yaşayan hayvanlara verdiği hasar düşünüldüğünde, Goodall'ın emperyalizme karşı mücadeleyi öğütlediği ortadadır.

Jane Goodall, her insan gibi, övülecek ve eleştirecek yönleri sahiptir. Gombe'de yaptığı çalışmalar, şempanzelerle dair bulguları, primatolojiye olan katkıları ise övgüyü hak eden bir öncüllüğe sahiptir. Goodall ile birlikte değişen primatolojinin yönetsel seyri, yalnızca primatolojiye değil, antropoloji ve zoolojinin çok çeşitli dallarına da yansımıştır. Bu nedenle Goodall, 20. yüzyılda aktif rol oynayan ve değişimleri tetikleyen kadın bilim insanlarının arasında önemli bir yer edinmiştir.

KAYNAKLAR

- Addressi, E., Borgi, M., & Palagi, E. (2012; 7(1)). Is Primatology an Equal-Opportunity Discipline? *PLoS One*, e30458.
- Bowman-Kruhm, M. (2005). *The Leakeys: A Biography*. Greenwood Publishing Group.
- Bradley, M. H. (1922). *On the Gorilla Trail*. Appleton.
- Branch, D. (2007). The Enemy within: Loyalists and the War against Mau Mau in Kenya. *The Journal of African History*, 291-315.
- Burghardt, G. M. (2007). Critical anthropomorphism, uncritical anthropocentrism, and naïve nominalism. *Comparative Cognition & Behavior Reviews*, 136-138.
- Cameron, G. (2019). Zanzibar in the Tanzania Union. L. d. Schomerus içinde, *Secessionism in African Politics* (s. 179-205). Palgrave Macmillan, Cham.
- Dr. Jane Goodall Interview! 03 19, 2020 tarihinde National Geographic Kids: <https://www.natgeokids.com/nz/discover/animals/general-animals/jane-goodall-interview/> adresinden alındı
- Epley, N., Waytz, A., Cacioppo, J. T. (2007). On seeing human: a three-factor theory of anthropomorphism. *Psychological review*, 864.
- Garner, R. L. (1896). *Gorillas & Chimpanzees*. Osgood, McIlvaine & Co.
- Goodall, J., van Lawick, H. (1963). My life with the wild chimpanzees. *National Geographic*, 124, 272-308.
- Goodall, J. (1964). Tool-Using and Aimed Throwing in a Community of Free-Living Chimpanzees. *Nature*, 1264-1266.
- Goodall, J. (1966). Behaviour of free-living chimpanzees (Doctoral dissertation, University of Cambridge).
- Goodall, J. (1983). Population Dynamics during a 15 Year Period in one Community of Free-living Chimpanzees in the Gombe National Park, Tanzania. *Zeitschrift Für Tierpsychologie*, 1-60.
- Goodall, J. (1986). Social rejection, exclusion, and shunning among the Gombe chimpanzees. *Ethology and Sociobiology*, 227-236.
- Goodall, J. (1986). *The chimpanzees of Gombe: patterns of behavior*. Belknap, Cambridge.
- Goodall, J. (1999). *My Life with the Chimpanzees*. Simon & Schuster.
- Goodall, J., & Berman, P. (1999). *Reason for Hope*. Grand Central Publishing.
- Goodall, J. (2000). *In the shadow of man*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Goodall, J. (2010). *Through a window: My thirty years with the chimpanzees of Gombe*. HMH.
- Goodall, J. (2013). *50 Years at Gombe*. Stewart, Tabori and Chang.
- Greene, M. (2005). *Jane Goodall: A Biography*. Greenwood Biographies.
- Harlow, H. F. (2008). The Monkey as a Psychological Subject. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 336-347.
- Huxley, T.H. (1889). *Agnosticism and Christianity*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Kappeler, P. M., Watts, D. P. (2012). *Long-term field studies of primates*. Springer Science & Business Media.
- Langergraber, K. E., Rowney, C., Schubert, G., Crockford, C., Hobaiter, C., Wittig, R., Wrangham R.W., Züeberbühler, Vigilant, L. (2014). How old are chimpanzee communities? Time to the most recent common ancestor of the Y-chromosome in highly patrilocal societies. *Journal of Human Evolution*, 1-7.
- Leakey, L. (1959). A New Fossil Skull From Olduvai. *Nature*, 491-493.
- Manger, W. (2018). Jane Goodall: I thought chimps were like us only nicer, but we inherited our dark evil side from them. 03 19, 2020 tarihinde Mirror: <https://www.mirror.co.uk/news/world-news/jane-goodall-chimpanzees-evil-apes-12170154> adresinden alındı.
- Means, E. (2019). Jane Goodall Spreads Message About Impacts Of Climate Change And Making A Difference. 01, 04, 2020 tarihinde KPCW: <https://www.kpcw.org/post/jane-goodall-spreads-message-about-impacts-climate-change-and-making-difference> adresinden alındı.
- Mitchell, M. (2016). *Jane Goodall: Primatologist and UN Messenger of Peace*. Cavendish Square.
- Peterson, D. (2004). *Jane Goodall: The Woman Who Redefined Man*. Houghton Mifflin Company.
- Phillip Berman, J. G. (1999). *Reason for Hope*. Grand Central Publishing.
- Power, M. (1991). *The Egalitarians - Human and Chimpanzee*. Cambridge University Press.
- Pusey, A. (1997). The Influence of Dominance Rank on the Reproductive Success of Female Chimpanzees. *Science*, 828-829.
- Pusey, A., Pintea, L., Wilson, M. L., Kamenya, S., Goodall, J. (2007). The contribution of long term research at Gombe National Park to chimpanzee conservation. *Conservation Biology*, 623-634.
- Rao, S. (2018). Critics Say National Geographic's Attempt to 'Rise Above' Its 'Racist' Past Falls Short. 03 19, 2020 tarihinde Colorlines: <https://www.colorlines.com/articles/critics-say-national-geographics-attempt-rise-above-its-racist-past-falls-short> adresinden alındı
- Rosser. (1986). *Teaching Science and Health from a Feminist Perspective: A Practical Guide*. Pergamon Press.
- Rothchild, D., & Olorunsola, V. A. (1983). State versus ethnic claims: African policy dilemmas. Routledge.
- Sussman, R. (2017). *History of Primatology-North America*. The International Encyclopedia of Primatology, 1-7.
- Uher, J. (2008). Three methodological core issues of comparative personality research. *European Journal of Personality*, 475-496.
- Varki A., Altheide T.K. (2005). Comparing the human and chimpanzee genomes: searching for needles in a haystack. *Genome Research*, 1746-1758.
- Wilson, L.M., Boesch, C., Fruth, B. et al. (2014). Lethal aggression in Pan is better explained by adaptive strategies than human impacts. *Nature*, 414-417.

Wilson, W. W. Wallauer, W. R., & Pusey, A. E. (2004). New Cases of Intergroup Violence Among Chimpanzees in Gombe National Park, Tanzania. *International Journal of Primatology*, 523–549.

Weiss, A., Inoue-Murayama, M., King, J. E., Adams, M. J., Matsuzawa, T. (2012). All too human? Chimpanzee and orangutan personalities are not anthropomorphic projections. *Animal Behaviour*, 83(6), 1355-1365.